

פרסים לחברי המחלקה

חתן פרס א.מ.ת. לשנת תשע"ה – פרופ' דב שוורץ

פרס א.מ.ת. היוקרתי מוענק לפרופ' דב שוורץ, מעמודי התווך של המחלקה למחשבת ישראל אשר בה התמנה לפרופ' מן המניין, על מחקריו בתחום ההגות היהודית של ימי הביניים וחשיפת הוגים עלומים ועל עבודותיו בחקר המחשבה היהודית בפרספקטיבה של הבעיות העולות בה.

פרופ' דב שוורץ הוא ראש הקתדרה ע"ש נטלי ואיזידור פרידמן להוראת משנת הר"ד סולובייצ'יק. הוא כתב עשרים ספרים ועשרות רבות של מאמרים. הוא בחר להתמקד בתקופות שונות של מחשבת ישראל, החל בימי הביניים וכלה במחשבה יהודית בת-זמננו. מחקרו מיפה את החוגים הפילוסופיים בהגות היהודית בימי הביניים מיפוי מקיף. הוא הציג תאוריות שונות, שהיו פרובוקטיביות בזמנן וכיום יש להן ממשיכים רבים באקדמיה. הוא טען שאת משנת הרב קוק יש להבין לאור הגות תלמידיו הקרובים, הרב הנזיר, הרב חרל"פ, הרב צבי יהודה קוק. פרופ' שוורץ פרסם שורה של ספרים, שכל אחד מהם בחן זווית ראייה מסוימת של ההגות היהודית בימי הביניים. ספריו חתרו לתפיסה פוסט-מודרניסטית של כתיבת ההיסטוריה. במחקריו השונים על הציונות הדתית קבע שניתן להבינה רק בהתחשב ביסודות התיאולוגיים שעליהן היא מושתתת. כמו כן עסק במתן פירוש חדש לפילוסופיה של הרב יוסף סולובייצ'יק. כיום עוסק פרופ' שוורץ בחקר ההגות היהודית בביזנטיון בשלהי ימי הביניים ובמחקר פנומנולוגי של ההגות הציונית הדתית לגוניה. פרופ' שוורץ קיבל את פרס א.מ.ת. בקטגוריית מדעי הרוח.

דבר ראש המחלקה ד"ר אבי אלקיים

אני מתכבד להציג בפניכם את העלון הראשון של המחלקה למחשבת ישראל לשנת תשע"ו. מטרתו של העלון הוא להפיץ בקרב חברי הסגל של המחלקה

והסטודנטים הלומדים בה חדשות ועדכונים מהנעשה בחיי המחלקה, לחזק את הקשר ולהדק את האחוה והרעות שבין מורי המחלקה ובין כל הלומדים בה. העלון מבטא את עושר הפעילויות ומגוון ההישגים של חברי הסגל וחושף את מכלול העשייה האקדמית במחלקה בשנה האחרונה. בראיונות עם חוקרי המחלקה המופיעים בעלון זה ניתן גם לעמוד על מחקריהם העתידיים. המחלקה למחשבת ישראל נמצאת היום בתקופה של חילופי משמרות. החוקרים הוותיקים של המחלקה פורשים, פרופ' חנה כשר, פרופ' שמואל הרוי, פרופ' אפרים מאיר ופרופ' שלמה סלע. אני מבקש להודות להם בהזדמנות זאת על תרומתם הגדולה לחקר תולדות המחשבה היהודית לדורותיה, על תרומתם הגדולה בהוראת מחשבת ישראל במחלקה ובלימודי יסוד, ועל כך שהעמידו דור חדש ומצוין של חוקרים בפילוסופיה היהודית ובמדעים. בינתיים קלטנו למחלקה את ד"ר יהודה הלפר חוקר צעיר, מבריק ומבטיח בתולדות המחשבה הפילוסופית בימי הביניים. אני מאחל לו הצלחה גדולה במחקר ובהוראה. למרות הקשיים הגדולים עלינו לחתור ולקלוט חוקרים צעירים נוספים כדי לשמור על מעמדה המוביל של המחלקה בחקר הפילוסופיה היהודית לדורותיה. אני מבקש בהזדמנות זו להודות לתלמידת המחקר המצטיינת של המחלקה רחל פריבטר על תרומתה החשובה להפקתו של עלון זה.

■ **בימים אלו רואה אור ספרך השלישי על הגותו הפילוסופית של הרב סולובייצ'יק. לאור מחקר המקיף על המתודולוגיה הפנומנולוגית שלו, כיצד היית מגדיר את החידוש שלו?**

כשהרב סולובייצ'יק למד בברלין, אחד מהתחומים שהיו מאוד באופנה בזמנו הייתה הפילוסופיה של הדת. שם פעלו הוגים כמו מקס שלר ורודולף אוטו שעסקו בפנומנולוגיה של הדת. החידוש של הרב סולובייצ'יק היה להכניס לתוך היהדות חשיבה שאומרת "הווה נשים את העולם בסגריים ובואו נמצא את המהות הטהורה של הדת כמדע דתות". מדובר בתפיסה שלא קל להפנים אותה לתוך ההגות האורתודוקסית. בשלושת הספרים שלי על הרב סולובייצ'יק הראתי כיצד התפיסה הפנומנולוגית של הדת הייתה מוטיב מנחה אצלו, כאשר האקזיסטנציאליזם חדר אליו בשנות ה-50 של המאה שעברה. כלומר האקזיסטנציאליזם היה לפחות לפי האופי של כתביו משהו חדש יותר. גם כאשר שהוא נטה להגות האקזיסטנציאליסטית, הוא עדיין המשיך לכתוב פילוסופיה של הדת. הדבר ליווה אותו למעשה במשך כל הקריירה הפילוסופית שלו. הספר שיצא עכשיו עוסק בתפילה ומראה כיצד הזרמים האקזיסטנציאליסטים והפנומנולוגיים בעצם מתערבלים זה בזה באופן חד-פעמי בכל מה שקשור

לעבודה שבלב. כאשר הרב סולובייצ'יק דן במערכת המצוות המעשיות, הוא מפריד לחלוטין בין האקזיסטנציאליזם לפנומנולוגיה. לעומת זאת כאשר הוא דן במצוות כאלה שהוא קורא להם עבודה שבלב, כלומר מצוות של אמונה, תפילה ודבקות, הוא משלב את שני התחומים ביחד. מחקרי הנוכחי עוסק בספרות שיצאה אחרי מותו של הרב סולובייצ'יק, ושואל: מהי מחדשת לנו? לעומת הספרות שהוא עצמו הדפיס.

■ **באיזה נושאים אתה עוסק כרגע?**

כתבתי לאחרונה שורה של מאמרים על הציונות הדתית העכשווית, כלומר ב-25 שנים האחרונות, מדובר במחקר איכותי על תהליכים שהתרחשו בציונות הדתית כמו למשל צניעות ומיניות בציונות הדתית, וההקצנה בחינוך.

■ **לאור היריעה הרחבה של מחקרך בתחום, מהי פילוסופיה יהודית בעיניך?**

מצד אחד הפילוסופיה היהודית מתפרצת מתוכה, ומצד שני היא מגיבה להתרחשויות מסביב שמאיימות עליה או מעצימות אותה. מדובר בתנועה בין מה שבא מבפנים לבין מה שכופה מבחוץ, אמנם אין זו בהכרח גישה כפרנית כדוגמת שפינוזה. הכפייה מבחוץ יכולה גם להיות המסורת. יש איזושהי תחושה פנימית על מהו העולם בין אם זה במשקפיים דתיות, לבין אם זה במשקפיים של המאות ה-18, ה-19 או ה-20 שהולידו דרכים אחרות

להביע את התפיסות. אמנם גם בעת החדשה, שהיא כבר יותר רפלקטיבית, אנו רואים שליהודים יש צורך, מבע, מניע פנימי שהם רוצים לבטא, וזה לא משנה אם הם יהודים דתיים או לא, אבל הם ניחונים כולם במניע פנימי כשהם עומדים מול מסורות, בין אם הם מתמודדים עם מסורות מקראיות או הלניסטיות. עסקתי בכך בספרי כינור נשמתי שעוסק במוסיקה, שם ניסיתי להגדיר למה אנו קוראים פילוסופיה יהודית. באופן עקרוני זה איזושהי יצירה פנימית שנמצא בקרב הוגים יהודים, שמחייב להביע רעיונות ומנסה לעלות בקנה אחד עם תגובה למה שקורה בחוץ, כלומר לא רק מה שבא מבפנים אלא גם מה שמחייב אותי להתמודד עם החוץ. באותה מידה ניתן לדבר על המבע הפנימי של הפילוסופיה הנוצרית, אבל להבדיל בפילוסופיה היהודית המבע הפנימי הוא הרבה יותר חופשי, כיוון שבדת היהודית אין דוגמות. הדוגמות הופיעו רק במאה ה-12 וה-13. נכון שיש כאלה שטוענים שכבר בתקופה התלמודית ניתן למצוא דוגמות אבל בצורה מאוד ברורה היהדות לא יצרה מערכת דוגמטית שמחייבת אותי להתמודד עם השאלה על מה אני רשאי לחשוב. לכן בניגוד לדתות אחרות המניע הפנימי הוא דרייב של חירות. יחסו של אדם כלפי האל והעולם הוא יחס של חירות. אבל מצד שני היהודי מגיב למה שקורה: מדובר בחירות מגיבה. לטעמי פילוסופיה יהודית היא קודם כל ניסיון של חירות המחשבה.

סמינר מחלקתי

בסמסטר הראשון לשנת תשע"ו אירח הקולוקוים המחלקתי חוקרים צעירים ומובילים מהארץ ומחוצה לה בנושאים רבים ומגוונים בתחומי הפילוסופיה היהודית, המדע של היהודים בימי הביניים, אמנות יהודית וקבלה. ד"ר **עפר אליאור** דן במדע ובפילוסופיה היהודית בימי הביניים; ד"ר **שרה אופנברג** דנה על הסוד שבתמונה: פענוח משמעויות טקסטואליות נסתרות באיורי מחזורים אשכנזים; הדוקטורנטית **מרב כרמלי** דנה בדמות הנקבה בספר הזוהר כשער לעולם האלוהי – הטכניקות השונות שבעזרתן ניתן להיכנס בשערה; ד"ר **אוריאל ברק** עוסק בסוגיית יחסו של הרב קוק לנצרות; ד"ר **יהודה הלפר** דן בסוקרטס והפילוסופיה הסוקרטית על פי ספר הכוזרי; ופרופ' **גרשון גרינברג** בשאלת המשיחיות בשואה בזמן מלחמת העולם השנייה – מ'בעית'ה ל'אחישנה'.

כנס דוקטורנטים של המחלקה למחשבת ישראל

ביום שני ראש חודש אייר (9.5.2106) יתקיים א"ה לראשונה בתולדות המחלקה למחשבת ישראל כנס דוקטורנטים, אשר בו יציגו תלמידי מחקר מצטיינים את פרי עבודותיהם פורצי הדרך בחקר הפילוסופיה היהודית והקבלה. מטרת הכנס היא לחשוף את מחקריהם של הדוקטורנטים בפני קהל החוקרים ולעודד את הדור החדש של חוקרי המחלקה להוביל את ההגות היהודית בישראל ובעולם.

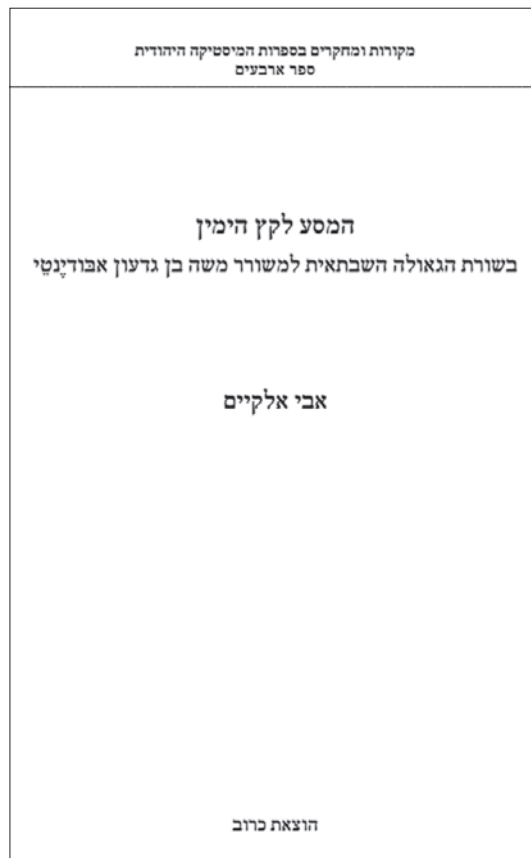
כנס הוקרה לפרופ' חנה כשר

בכ"ט אייר תשע"ה (18.5.2016) קיימה המחלקה למחשבת ישראל כנס הוקרה מיוחד לחוקרת הדגולה בחקר הפילוסופיה היהודית והמרצה הוותיקה פרופ' חנה כשר. למפגש מיוחד זה לרגל צאתה לגמלאות הגיעו מיטב החוקרים בפילוסופיה יהודית מהארץ ומחוצה לה. הנושאים של הכנס עסקו בתחומי העניין המחקרי של פרופ' כשר. פרופ' גדעון פרוידנטל דן בשאלה המרתקת מהי יהדות נאורה; פרופ' עמירה, ערן הרהורים על כופרים; פרופ' שרה קליין-ברסלבי, קריאה בשם בפרשנות המקרא של הרלב"ג; פרופסור חיים קרייסל על הפירושים הראשונים על פירושו של אבן עזרא לתורה. מושב מיוחד הוקדש למחשבתו של ישעיהו ליבוביץ'. במושב זה דן פרופ' זאב גריס בשאלת דת ומדינה: בין הגות לרטוריקה בכתבי ישעיהו ליבוביץ'; פרופ' זאב הרוי עסק בסוגיית יחסה של חנה כשר על ליבוביץ' וד"ר אבינועם רוזנק חתם את המושב בהרצאה נעול ופתוח במשנת ליבוביץ' – בעקבות חנה כשר. שועי רוז, תלמידה של חנה כשר, נשא דברים בשם תלמידי המחלקה.

פרס הצטיינות שמואל טולידאנו לשנת תשע"ה לתולדות היהודים הספרדים ותרבותם

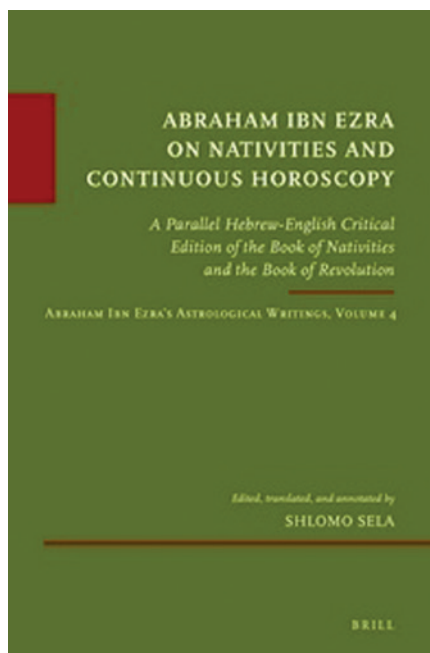
מוענק לספרו של ד"ר אבי אלקיים המסע לקץ הימין:
בשורת הגאולה השבתאית למשורר משה בן גדעון אבודיינטי

ספרו של ד"ר אבי אלקיים, המכהן כראש המחלקה למחשבת ישראל, המסע לקץ הימין בשורת הגאולה השבתאית למשורר משה בן גדעון אבודיינטי הוא ספר פורץ דרך בהבנת השבתאות המילניסטית במערב אירופה במאה ה-17. 'קץ הימין' הוא קובץ של דרשות משיחיות, שנשא המשורר משה אבודיינטי, בשיבת 'שערי צדק', בעיר המבורג שנת 1666, זמן גאותה של התנועה השבתאית בקהילות היהודיות ברחבי העולם. הוא נשא את הדרשות בשפת אמו בפורטוגזית, תרגמן לעברית והעלה אותן לדפוס בקסטליאנית. הנוסח העברי של הדרשות אבד וכל שנותר הוא הספר בקסטליאנית שכותרו הוא *Fin de los Dias*.

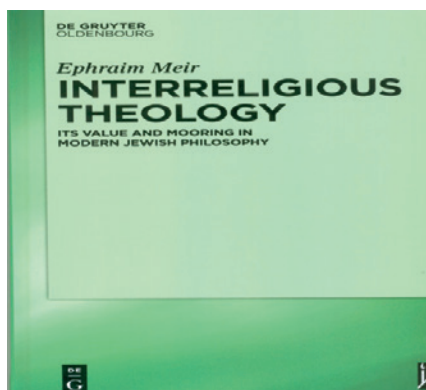
לאמסטרדם ובה הפך להיות ל'יהודי חדש' מאמסטרדם הוא היגר לקהילה הפורטוגזית בהמבורג ושם הצטרף לתנועה השבתאית. הביוגרפיה של אבודיינטי מלמדת כי משבר הזהות בחייהם של 'הנוצרים החדשים' בספרד או בפורטוגל הוא זה שעומד במרכז הדרמה, הפיכתם ל'יהודים חדשים' במסגרת עולם רבנית רק העצימה את המשבר ולא הניחה את דעתם עד שמצאו לכאבם מזור, מרפא ותיקון במשיחיות השבתאית. לשון אחר, המפץ הגדול הוא פועל יוצא של משבר זהות עמוק מאוד הנובע משיבתם של 'הנוצרים החדשים' ליהדותם וחיפושיהם הבלתי נלאים אחר זהות יהודית חדשה שהולידו מאבקים אין קץ ששיאה הוא זהות יהודית משיחית.

מחקר זה פורץ דרך משום שהוא חולק על ההיסטוריוגרפיה שהציע גרשם שלום לתולדות השבתאות ולפיה קיים מהלך דיאלקטי שמוביל מהמשבר של גירוש ספרד, דרך עלייתה של הקבלה המשיחית הלוריאנית בצפת ועד עלייתה של התנועה השבתאית. ד"ר אלקיים חלק על ההנחות ההיסטוריוגרפיות הללו של גרשם שלום. במחקרו הוא עוקב בדקדקנות אחר מסע חייו של משה אבודיינטי כדי להסיק ממנו את הגורמים והסיבות שהביאוהו להצטרף לתנועה השבתאית. עיקר התיזה של ד"ר אלקיים היא שביסוד המסע אל המשיחיות השבתאית עומד החיפוש אחר זהות יהודית חדשה והרחבת גבולותיה. אבודיינטי נולד כ'נוצרי חדש' בליסבון, משם היגרה משפחתו

Shlomo Sela, *Abraham Ibn Ezra on Nativities and Continuous Horoscopy, A Parallel Hebrew English Critical Edition of the Book of Nativities and the Book of Revolution*, Abraham Ibn Ezra's Astrological Writings, Volume 4, Leiden-Boston: Brill Academic Publishers, 2013

הכרך הרביעי בסדרה על ר' אברהם אבן עזרא מאת פרופ' סלע מציע מהדורה ביקורתית עם תרגום לאנגלית של **ספר המולדות**, העוסק בתורת המולדות ובמערכת ההורוסקופים לפי המולדות. תורת המולדות עוסקת בניבוי חיי האדם בהתבסס על מפת לידה, בעוד שמערכת ההורוסקופ הרצופה מתייחסת בעיקר לתקופות בין החיים למוות ועורכת חיזויים לפי הורוסקופ של תקופות, הסמוכים להורוסקופ הלידה. בעיני ר' אברהם אבן עזרא, שתי תורות אלו מהוות לא רק את ליבת האסטרולוגיה, אלא מגלמות גם את הפרקטיקה של המקצוע האסטרולוגי.

Ephraim Meir, *Interreligious Theology. Its Value and Mooring in Modern Jewish Philosophy*, Berlin and Jerusalem: De Gruyter and Magnes, 2015

ספרו האחרון של פרופ' אפרים מאיר מהווה ניסיון ראשון לבנות תיאולוגיה דיאלוגית מנקודת ראות יהודית. ספר עיון זה מהווה תרומה לתיאולוגיה חדשה המדגישה את הזיקה הקיימת בין הדתות, שבהן המפגש, הפתיחות, הכנסת האורחים והלימוד המתמשך מרכזיים. מחקרו עוסק ביחסים בין האני לזולת, הפנים והחוץ, המוכר והזר, הגבולות וחצייתם, והפעילויות הנשגבות של המעבר והתרגום. פרופ' מאיר עורך ניתוח ביקורת לכתבים של גדולי ההוגים הדיאלוגיים בני זמננו, וטוען כי ערכי התיאולוגיה הבין-דתית נעוצים בהגותם. לדידו הדיאלוג הבין-דתי מניח קשב, ענווה, גישה ביקורתית כלפי עצמינו ואחרים, כמות טובה של יחסיות-עצמית והומור. מדובר בקרה, קריאה דיאלוגית, מעורבות ובין-זיקתיות.

מחשבה יהודית דיאלוגית

כנס בינלאומי לכבוד
פרופ' אפרים מאיר
עם צאתו לגמלאות

כ"ז-כ"ז באדר א' תשע"ו (6-7.3.2016)

הכנס מבקש להוקיר את תרומתו הגדולה של פרופ' אפרים מאיר למחלקה למחשבת ישראל בבר אילן. מחקריו מתפרשים בתחומי הפילוסופיה היהודית של העת החדשה, בתחומי הזהות והדיאלוג ובתחומי התיאולוגיה היהודית והנוצרית.

לוינס בבר אילן – ביום ראשון כ"ז אדר א' (6.3.2016) נקיים ערב חגיגי ופתוח לקהל הרחב לרגל פתיחת הכנס. הערב יוקדש למקומה ולתפקידה של הפילוסופיה של עמנואל לוינס בחברה הישראלית. יתנהל רב שיח על **עמנואל לוינס והחברה הישראלית** עם פרופ' חביבה פדיה, מר מוקי צור, פרופ' חגי כנען, הסופרת פרופ' מיכל גוברין. גם יוקרן הסרט על עמנואל לוינס **האל הנעדר**.

ביום שני כ"ז אדר א' (7.3.2016) יוקדש הכנס להרצאות של חוקרים בולטים בארץ ובעולם, שיתייחסו לתחומי המחקר של אפרים מאיר: הפילוסופיה היהודית בעת החדשה; האפשרות לתיאולוגיה בין-דתית בעת הזאת; המחשבה היהודית הדיאלוגית. הפילוסופיה של התרגום. בין המרצים שייטלו חלק בכנס זה: פרופ' יהודית קולברג גרינברג, פרופ' דוד בנון, פרופ' יהודית עמיר, ד"ר אדוארדו רובריקס, פרופ' יוסי טרנר ועוד רבים אחרים.

ספרותית והגות פילוסופית במונחים קבליים או מיסטיים – כל אלה באים בהם לכלל ביטוי: סודו של הבל בספר הזוהר ומסתורין השושנה; אהבה בשירת ישראל נג'ארה; הסוד ביצירת עגנון ויסודות קבליים ביצירותיו; השכינה במיסטיקה בספרות העברית החדשה; פרק תהלים לפאול צלאן; חורחה בורחס והשפה הקבלית; קריאה בפואטיקה הקבלית לאור הגותה של ז'וליה קריסטבה; דיונים במיסטיקה האסלאמית על ספרות, דמיון, מיסטיקה ויצירה; עיון במיסטיקה, שירה ותהליך היצירה בתרבות הערבית החילונית המודרנית; המיסטיקה כמפתח לרובד הסודי בקומדיה של דנטה; דון קישוט היהודי במסכה; מוות ואלכימיה אצל ג'ון דאן; ומיסטיקה וכתובה ביצירתו של מרסל פרוסט.

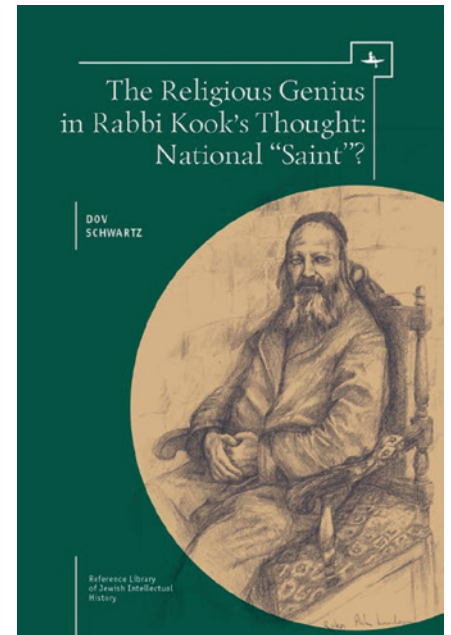

קבלה, מיסטיקה ופואטיקה
המסע אל קץ החידיון
עורכים: אבי אלקיים, שלומי מועלים

קבלה, מיסטיקה ופואטיקה: המסע אל קץ החידיון, ירושלים: מאגנס, 2015

קובץ מחקרים זה הוא פרי של שיתוף אינטרדיסציפלינרי בין ד"ר אבי אלקיים, ראש המחלקה למחשבת ישראל לבין ד"ר שלומי מועלים, ראש המחלקה לספרות משווה.

אסופת המאמרים קבלה, מיסטיקה ופואטיקה, פרי עטם של טובי החוקרים בארץ ובעולם, מתחקה אחר יחסי הגומלין בין קבלה, ספרות ומיסטיקה. המאמרים ממשיכים מסורת של חיפוש מתמשך ודיאלוג בין דיסציפלינות ורבדים פרשניים, לעתים מתוך הבנה, לעתים מתוך עימות ומאבק. מפגשים בין טקסטים מתרבויות שונות – יהדות, נצרות ואסלאם, וכלי פרשנות שונים – פיוטיים, דתיים ומיסטיים, הצומחים מתוך המפגש שבין הדיסציפלינות השונות במדעי האדם: אסתטיקה, ספרות ופואטיקה מזה ומיסטיקה ותאולוגיה מזה – אלה התכנים של מאמרי האסופה. האופן שבו מקובלים ומיסטיקנים נעזרים בטכניקות נרטיביות ופואטיות; פרשנויות קבליות ומאגיות לטקסטים פואטיים; ביקורת

Dov Schwartz, *The Religious Genius in Rabbi Kook's Thought: National "Saint"?*, Brighton: Academic Studies Press, 2015

החווייה הפוסטמודרנית קשורה קשר הדוק לעניין רב בתפיסות של קדושים וגאונות דתית. בספר זה, מתייחס פרופ' דב שוורץ לשאלות הנוגעות ברעיונות אלה באמצעות ניתוח דמותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, מי שהיה לאב המייסד של התנועה הציונית. הציונות הדתית רואה בו סמכות רוחנית ללא עוררין, הניחנה גם בתובנות הלכתיות, פילוסופיות וקבליות יוצאות דופן. בעוד שהרב קוק נחקר עד כה בעיקר דרך הפריזמה ההיסטורית והפילוסופית, מחקר זה עוסק במידת תרומת כתביו לשיח הפוסטמודרני. הספר בוחן את רעיונותיו של הרב קוק במסגרת הציונות הדתית, ומנתח את תפיסת האדם השלם בהגותו לאור השיח הפוסטמודרני על הקדושים.

חיים שטנגר צפן

בְּכָל לִבִּי
בְּכָל נַפְשִׁי
בְּכָל מַאֲדִי
וּבְכָל רֶק שְׁלִי
בְּמַלְיָם נִחְצָבוֹת
מִלֵּב
אוֹמֵר לָהּ,
בָּהּ,
מְכַלּוֹל אֲנִי אוֹהֵב.
בְּרָמָז הַנֶּרְמָז,
בְּסוֹד הַדֶּק,
מִכִּיר רֶק אֲנִי,
יוֹדֵעַ צְפוֹנוֹת
לֹא יָבוֹאוּ
אֶל דְּפוֹס.
לֹא יִהְיוּ –
בְּתוֹךְ סִדּוֹר
תְּפִלָּה.

ראיון עם ד"ר שלומי מועלם, ראש המחלקה לספרות משווה

■ באיזו מידה נוכחת המיסטיקה בספרות המודרנית העכשווית?

אי אפשר לחשוב על הספרות המודרנית ועל המודרנה בכלל, ללא המיסטיקה שמהווה מושג מכונן בכל הספרות המערבית על השפעותיה היהודיות והנוצריות. גם כשאנו חושבים על הקומדיה האלוהית של דנטה בספרות הימי־ביניימית, או על דון קישוט של סרוונטס, קפקא, פרננדו פסואה המשורר הפורטוגלי הגדול, המשוררים הסימבוליסטים ובוודאי אצל הרומנטיקנים הגרמנים, המיסטיקה קיימת כתִּמְחָה: כאחד ממצבי התודעה שבהם הספרות עוסקת ומנסה להסביר ולתאר אותו בכל מיני אופנים. למשל בסיפור "אלף" חורחה לואיס בורחס מתאר מפגש עם אובייקט מטאפיסי הקרוי אלף אשר דרכו היקום כולו משתקף, ויש את המשוררים, בייחוד הרומנטיקנים, וסופרים שהיו פשוט מיסטיקנים ואנשי ספרות כדוגמת ביירון. השאלה שמאוד מעניינת אותי מבחינה תאורטית היא האם יש קשר בין החוויה האסתטית לחוויה המיסטית? כאשר אני מתפעם מיצירת אמנות גדולה, ממוזיקה גדולה, מקריאה של ספרות של עגנון, שממש מרעידה את כל אמות נפשי, האם יש קשר בין מה שמתארים כחוויה מיסטית לבין מה שמתארים כחוויה אסתטית?

■ מה היה העניין של בורחס בקבלה ובשפה הקבלית וכיצד זה התחיל?

בורחס כתב על קבלה כבר בהיותו מאוד צעיר במסה המכונה **הגנה על הקבלה** ולאורך כל כתיבתו הוא שזור מוטיבים קבליים. כששאלו אותו למה לכל אורך כתיבתו הוא עסק בקבלה, גם בסיפור האחרון **הוֹרֵד לפרצלסוס**, אותו הוא כתב כשהיה מעל גיל שמונים, הוא אמר כמה דברים מאוד מעניינים: הוא לא יכול היה להאמין באל פרסונלי,

אבל הוא נפעם מתפיסת המקובלים את האינסוף, ככוח אינסופי בלתי־מוגדר. את מושג האינסוף הוא הכיר גם מפילוסופים כגון שפינוזה. המקובלים אפשרו לבורחס לממש איזשהו רגש, שאני קורא לו "אגנוסטיקה רליגיוזית", כלומר שהאלוהות בלתי־מוגדרת, אינך יודע לתאר את היחס שלך איתה, אמנם קיימת כל הזמן תשוקה מטאפיסית לקשר עם האלוהות. כלומר אצל בורחס לא מדובר במיסטיקה, אלא באגנוסטיקה רליגיוזית ששואפת בכל רגע לחוויה זו. ניכר אצלו חוסר המוגדרות של מושג האלוהות של

ד"ר שלומי מועלם

המקובלים, אותו הכיר דרך כתביו של גרשום שלום: מעבר לכתר, לא דבר שנוכח, נעדר ובלתי־מוגדר ובכל זאת הוא הכוח הקמאי של היקום.

■ כיצד השפיעה הקבלה על הפרוזה של בורחס? האם אתה מזהה גם שרידים וסמלים קבליים בשפה שלו?

חווית הקיום שלו בתור ילד שגדל בספריה של אביו בעוד שהעולם היה שם בחוץ, היא של העולם כמערכת מילולית. עם חוויה מיוחדת זו שהייתה כה שונה משאר הילדים, כשעולמו נחוה כסביבה של מילים, הוא גילה את התפיסה הקבלית לפיה האותיות הן הראשיות, המילים כלי העבודה של אלוהים. בורחס קרא את **ספר יצירה** ואת **הזוהר** בתרגום במספר מהדורות, והמתווך הגדול שלו היה גרשם שלום. מה גם שהוא התחבר

מאוד לפרספקטיבה הפילוסופית של שלום שתופסת את הקבלה במונחים כלליים, תכופות יוונים, והשוואתיים יותר. בתפיסה זו שבה השפה הכתובה היא המקור לעולם, בורחס גילה מעין פרויקציה לחוויית החיים האינטימית שלו, כשהוא הרגיש שהשפה אצלו באמת קודמת לעולם. בכך מפגש זה היה חזק ביותר כשפתאום מצא דוקטרינה שמשקפת את מה שהוא מרגיש. הממד הסימבולי שבשפה תופס את העולם כמערכת של סמלים. כאן בורחס מושפע מאוד מעמדתו של גרשם שלום ביחס לשפה הקבלית בהיותה שפה סימבולית, ובעצם קיימת כאן טענה גדולה יותר כי השפה המיסטית היא שפה סימבולית.

■ הספר קבלה, מיסטיקה ופואטיקה שערכת ביחד עם ד"ר אבי אלקיים הוא מעין הדגמה של המפגש בין בורחס לשלום, בין פואטיקה לקבלה, האם בורחס ושלום נפגשו אי פעם בחייהם?

לפי עדותו של בורחס, בורחס ושלום נפגשו שתי פגישות כשבורחס קיבל את פרס ירושלים בשנת 1969. כשהוא הגיע לארץ, אמר בורחס את המשפט המפורסם: "אל תשאלו אותי מה אני רוצה לראות כי אני עיוור, אבל אגיד לכם את מי אני רוצה לפגוש": הוא ביקש לפגוש את גרשם שלום מכל האנשים. בורחס מאוד התרשם משלום ותיאר אותו כאדם הדובר אנגלית משובחת ובעל גינונים מרשימים. הם שוחחו על העניין המרכזי של הסימבוליזם בקבלה. לפי טענתו הידועה של שלום, במתח בין סמכות המסגרת הדתית לבין החתרנות של המיסטיקן, אחת הדרכים של מי שחווה חוויות המיסטיות להישאר בתוך המסגרת הדתית ולא לפרוץ אותה היא לכתוב בשפה סימבולית, זאת אומרת ליצור סמלים חדשים של האלוהות, כיוון שהסמל הוא גם משמר וגם מחדש. בורחס מאוד הושפע מתפיסה זו של כתיבה באופן סמלי. למעשה הסיפור **הוֹרֵד של פרצלסוס** בדיוק עוסק

אם הוא אחד או לא. הוא חייב קודם כל לקבל שהוא קיים ושהוא אחד.

■ **משתמע מתפיסתך שהפילוסוף הוא בהכרח היהודי המורד?**

כן, הפילוסוף הוא היהודי המורד במובן מסוים אבל בכל מקרה השאלה היא איפה למקם אותו בחברה היהודית וכיצד ניתן לאפשר לו מקום פתוח בו הוא רשאי לעשות את המחקר הזה. בשנה שעברה פרסמתי מאמר ב־Jewish Studies Quarterly על החקר החופשי אצל ר' אברהם ביבגו. יש לו שני ספרים חשובים, אחד הוא **דרך אמונה** והשני הוא **פירוש למטאפיסיקה של אריסטו**. הגדרת ההצלחה האנושית בשני הספרים שונה. בספר **דרך האמונה** ר' אברהם ביבגו רואה ומראה כיצד הדת מגשרת בין ההלכה לפילוסופיה. קיימת הסכמה ביניהם. לעומת זאת בספרו על המטאפיסיקה הוא רואה שיש הרבה דברים שאיננו מבינים בתור בני אדם, עלינו עדיין להיות פתוחים לגביהם. מסתבר שהרבה דברים שחשבנו בדרך אמונה שאנחנו יודעים וחשבנו שאנו יכולים לגשר ביניהם לבין הדת, הם למעשה דברים שאנו לא באמת יודעים אותם, כמו למשל תיאורי האל. לפיכך עלינו להתחיל את הביאור לאריסטו בגישה פתוחה ואת דרך האמונה עם הגישה המכוונת, אולי אף סגורה יותר. במאמר שיצא לאחרונה, אני טוען דבר דומה לגבי ר' יהודה מוסקטו. גם הוא מקבל את הגישה האפלטונית לגבי המחקר החופשי.

■ **במה עוסק המחקר הנוכחי שלך?**

בימים אלה אני עורך מחקר על ספר הכוזרי. אצל ר' יהודה הלוי סוקרטס מופיע ארבע פעמים בספר הכוזרי וניתן לטענתי להסיק מכך גישה סוקרטית ספקנית הדומה לאנשי האקדמיה הראשונים אחרי אפלטון. סוקרטס הספקן כמובן אינו יהודי, אבל ביקורתו החריפה של ר' יהודה הלוי נגד הפילוסופים למעשה אינה נוגעת בסוקרטס. ר' יהודה הלוי בעצם משאיר את הגישה הסוקרטית פתוחה.

חשיבותה של פירושי אבן רושד על המטאפיסיקה בעברית. המשכתי את המחקר על אבן רושד והמטאפיסיקה גם בפוסטדוקטורט, כשמצאתי תפילות קצרות לאלוהי אריסטו בשולי כתבי יד. לאחרונה אני עובד על מושג **החקר החופשי**, כשהרעיון הוא לבנות בתוך היהדות חקר חופשי ללא מגבלות. כלומר לתת את האפשרות לחקור את האמת או את הטבע בלי לדעת מלכתחילה מה תהיה ההוצאה.

ד"ר יהודה הלפר

■ **אתה למעשה מעמיד בשאלה את המתודולוגיה המחקרית במדעי היהדות?**

השאלה הפילוסופית הפיוטית שמעניינת אותי כרגע היא כיצד ניתן להצדיק מחקר מטאפיסי על האלוהי מבלי לדעת מה ייצא מהמחקר. אין למעשה הוגה בימי הביניים שחשב שמותר מבחינה הלכתית לעשות חקר חופשי ללא מגבלות על האלוהי. בכל זאת הם הבינו שהדרישות הפילוסופיות מחייבות את החקר הפתוח על האלוהי ועל העולם במובן שיתכן שלא יתקבלו על הדעת בתור יהודי. יהודי טוב לא יכול לשאול את עצמו אם האל קיים,

בסוגיה זו. הסיפור מדבר על מורה, פרצלסוס, שיש לו תלמיד שאינו מסוגל להתייחס לורד כסמל, אלא תופס אותו כאונטולוגיה של יש או אין. אינו מבין שהורד הוא סמל לאמת, לארכיטיפים הנצחיים שהוא מחפש וכי מדובר במהלך של פיענוח הסמלה. כאן ניתן רק לרמוז, הרי על האדם לפענח לבד את הסמל, להבדיל מהמהלך של המדען שמבקש הוכחה. כשבורח היה צעיר הוא האמין באידיאל האמנות כביטוי מושלם כפי שניסח אותו האסתטיקן והפילוסוף האיטלקי בנדטו קרוצ'ה. לפי תפיסה זו להיות אמן פירושו למצוא את המילים המדויקות לביטוי המושלם של הרעיון אותו אתה מבקש לבטא. בורח ייסד תנועה בארגנטינה בשם Ultraismo שביקשה למצוא את המטפורות שמבטאות את האמיתות בצורתן המושלמת והנצחית. אמנם לאחר מכן התפקח בורח מתפיסה זו, כשהבין שהשפה מוגבלת ואין ביכולתה לבטא את העולם באופן מושלם. דרך המקובלים הוא מצא את הפתרון של הרמיזה שבסמל, לא לבטא אלא לרמוז.

■ ■ ■

חבר סגל חדש: ד"ר יהודה הלפר

ד"ר יהודה הלפר הוא יליד ארה"ב שהגיע לאוניברסיטת בר-אילן לאחר חמש שנות הוראה במסגרת פוסט-דוקטורט שעשה באוניברסיטת טולין. לאחר שלמד לתואר ראשון באוניברסיטת שיקגו, השלים את התואר שני באוניברסיטה העברית, וקיבל מלגת הנשיא בבר-אילן בדוקטורט שכתב כאן בהנחיית פרופ' שמואל הרווי ועתה הוא חזר ללמד פילוסופיה יהודית במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בר-אילן.

■ **יהודה, ספר לנו בקצרה על עבודת המחקר שלך עד כה**

בדוקטורט שלי עבדתי על מעבר המטאפיסיקה של אריסטו מיוונית לערבית לעברית בימי הביניים ועל

אמנם אינו ממליץ עליה למלך הפוליטי של ספר הכוזרי, אולם ספר הכוזרי משאיר אפשרות לאדם הפרטי לקבל את הגישה הסוקרטית הפתוחה של חקר חופשי. גישה פתוחה זו של חקר חופשי ללא מגבלות המחקר מתגלמת באמירת סוקרטס לבני אתונה: "איני מכחיש את חכמתכם האלוהית, אלא איני יודע אותה." לטענתי הוא בעצם נשאר פתוח למגוון אפשרויות אלוהיות.

■ אתה מלמד השנה קורס על נושא החלומות אצל פילון, האם גם אצלו באה לידי ביטוי הפילוסופיה הסוקראטית של החקר החופשי?

כן, על אף היותו הוגה דתי מאוד, ניכר אותו עניין בפילוסופיה הפתוחה אצל פילון. הדבר בא לידי ביטוי בסטטוס של החלום והנבואה בחלום, נושא שנמצא לראשונה אצל אריסטו. דווקא בחלום אנו מוצאים אופן נבואה שאינו יכול להיות רציונלי. מכל הנבואות בחלום שמופיעות בספר בראשית, אי אפשר להתעלם מהעובדה שהחלומות אינם רציונליים, למרות שהיו הוגים כמו ר' לוי בן גרשון ואבן רושד שניסו להוכיח את הטעם שכלי בהתגלות שבחלום.

■ ■ ■

פוסט־דוקטורנט חיפן: ד"ר שין ימאמוטו

■ שין, מה הביא אותך מטוקיו לבר־אילן?

על מנת לחקור שבתאות, היה עלי ללמוד קודם כל קבלה. במשך לימודי הדוקטורט לקחתי קורסים באוניברסיטה העברית, שם התוודעתי לתזות על השבתאות של ד"ר אבי אלקיים שהיוותה נקודת מפנה בשבילי ועל כן באתי ללמוד אצלו. התרשמתי עמוקות מהאופן בו אלקיים מסביר את השינוי בפסיכולוגיה של נתן העזתי אחרי המרתו של שבתאי צבי. לפני

שהתאסלם היה הנביא השבתאי נתן העזתי קרוב מאוד לשבתאי צבי, הוא היה למעשה הדובר שלו. אמנם אחרי המרתו, עלה קושי גדול להסביר את העובדה שהמשיח התאסלם, זה הרי פרדוקס גדול. אז נתן העזתי חיבר כמה מאמרים תאולוגיים בתורת הבריאה, שלתוכה הוא מכניס את הסימן של משיח. למעשה אחרי המרתו של שבתאי צבי, נתן העזתי כבר פחות קרוב אליו ומלמד את תלמידיו את סוד האמונה אבל גם איך לקיים את המצוות עם פירוש משיחי. אין כאן למשל מינות או אנטינומיזם. חוקרים

ד"ר שין ימאמוטו

מהדור הקודם כמו רבקה ש"ץ דיברו על השבתאות כעל תנועה משיחית לא אורתודוקסית, אלא רק במושגים של כפירה. אמנם יש פנים אחרות לגמרי של שבתאות. בכך אני מתעניין.

■ מה מושך אותך לחקור דווקא את המשיחיות היהודית?

השבתאות מעניינת כיוון שהיא תנועה וגם מחשבה דתית. בעיני כששני האלמנטים הללו מתקיימים, גם תנועה וגם מחשבה דתית שהיא מבוססת עליה, מדובר בדת עמוקה. אני מרגיש ומתחבר לעומקים של השבתאות.

■ במה עסק הדוקטורט שלך?

כתבתי את התיזה שלי על המקורות וההתפתחות של האנטינומיזם השבתאי. ניתן להבחין שני קווים אצל נתן העזתי: הוא היה מצד אחד מקובל אמיתי שמקיים מצוות על פרטיות ההלכתיים. מחשבתו מבוססת

בדרך כלל על הנומיזם של היהדות האורתודוקסית. אבל ברגע שהוא מסביר את שבתאי צבי, הוא יוצא לכיוון אנטינומיסטי. אמנם אחרי ההתגלות של שבתאי צבי המאמינים מצווים להמשיך לשמור מצוות. נתן חשב שהגאולה עדיין לא הגיעה. יתכן שברמת התודעה, במנטליות שלהם, היא אכן הגיעה, אמנם במציאות החיצונית המשיח התאסלם. באיגרותיו לפני ההתאסלמות, נתן העזתי חשב ששבתאי צבי הוא המשיח. לדעתי הוא הבדיל בין שבתאי צבי כמשיח לבין המאמינים כמי שעדיין בדרך לגאולה הסופית ולכן צריכים לקיים מצוות לפי פירושים לוריאניים ולפי האמונה בשבתאי צבי. זאת לטענתי כוונתו של נתן העזתי בספר הבריאה שמהווה את השיא של המהפכה התיאולוגית שלו. בספר הבריאה נמצא המפתח כיצד להסביר את הגאולה אחרי ההתאסלמות.

■ ומהו תחום המחקר שלך בפוסט־דוקטורט?

עכשיו אני מתעניין בהיסטוריוגרפיה של השבתאות, כיצד אנשים מתארים את ההיסטוריה של שבתאות מראשיתה עד היום. אני מזהה שלושה שלבים בהיסטוריוגרפיה של השבתאות:

1. יעקב עמדין כתב את הספר האנטי־שבתאי תורת הקנאות. מדובר בזיוף של היסטוריה. יעקב עמדין מעוות את ההיסטוריה של השבתאות כדי לצאת נגד ר' יונתן אייבשיץ.
2. במאה ה־18 משכילים שקראו את חיבורו של ר' יעקב ששפורטש, ר' יהונתן אייבשיץ ור' משה חגיז, מתחילים לכתוב סיפורים על שבתאי צבי. גם כאן ניכרת ההשפעה על המחקרים במאה ה־20.
3. חקר ההיסטוריוגרפיה השבתאית: היינריך גרץ וגרשם שלום קראו את סיפורי הבדיון הללו של המשכילים שהשפיעו על החוקרים בסוף המאה ה־19, ומכאן התחיל המחקר המודרני.